

taşı muhitlerinde bulundu. 1903 yılında Mısır'a giderek İskenderiye ve Kahire'de yaşadı. Kaygusuz Sultan Bektaşî Tekkesi'ne sığındı. II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine (1908) İstanbul'a dönüşünde tekrar Âkîf'in yanına geldi. 1910'da Cemile Hanım'la evlendi, ancak kızı Leman üç aylıkken ondan ayrıldı. Herhangi bir işte çalışmadı. Âkîf'i görmek için ikinci defa Mısır'a gitti (1929).

Dönüşünde İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda görevlendirildi (1930). Bu arada hastalığı ve içkiye olan düşkünlüğü sebebiyle birkaç defa akıl hastahanesinde tedavi gördü. 1951'de çevrilen bir filmde oynadığı önemli rolüyle epeyce başarılı bulundu. Yakalandığı bronşitten kurtulamamaya 29 Ocak 1953'te vefat etti. Hem Mevlâî hem Bektaşî merasimi yapılarak Kartal Mezarlığı'na defnedildi. Daha önce dostluk kurduğu Kurt Strigler'in Neyzen için bestelediği bir parça Dresden Radyosu'nda çalındı (Usta, s. 34). Remzi Dede, "Remzi târihin yazarken çekti bir âh-ı hazin / Gitti Neyzen elde ney kevser şarâbı içmeye" mısralarıyla vefatına tarih düşürmüştür.

Mala mülke değer vermeyen, etrafındaki haksızlıkları alaya alan dervişmeşrep bir kişiliğe sahip olan Neyzen Tevfik neyini yalnızca kendi zevki için üflemiş, onu maddî kazanca alet etmemiş, sadece gönül adamı kişiliğiyle öne çıkmıştır. "Akse-dince gönlüme şems-i hakikat pertevi / Meyde Bektâşî göründüm neyde oldum Mevlâî" mısraları onun yaşayış tarzı ve düşünceleri hakkında fikir vermektedir. Hayatında kendisine maddî imkânlar sağlayacak kişilere iltifat etmemiş, bildiği ve inandığı gibi yaşamıştır. "Felsefemde yok ötem, ben çünkü sırr-ı vâhidim / Cem'i kesrette yekûnen sıfır-ı mutlak olmuşum / Yokluğumla âşıkârım, Ehl-i beyt'e âidim / Secdemin şeklindeki ism-i Muhammed şâhidim" mısraları ve ölümüne çok yakın bir zamanda kendisini ziyarete gelen Cemallettin Server'e söylediği, "Şahit ol Server, ben şuurlu bir müminim" sözü onun dinî inancı hakkında bir kanaat verir.

Şiirlerinde Bodrum'da dinlediği halk şairlerinin, Şair Eşref'in ve Mehmed Âkîf'in etkileri görülmektedir. Hiciv şiirlerinde yer alan kaba saba ve açık saçık sözleri umursamaz hayat tarzına bağlamak gerekir. Mizahla düşüncüyü birleştiren ince, alaylı şiirleri de çoktur. Bu yönleriyle eski tarz şiirle yeni şiir arasında kalmış, fakat daha çok eskiyi hatırlatacak ifadelerle yer vermiştir. Yer yer hece ve daha çok aruz vezni kullanmıştır. Medrese kültürünün ve

tekke muhitinin tesiriyle şiir dili oldukça eskidir. Nükteleriyle birlikte kalendermeşrepliği, alaycılığı, haktan ve halktan yana oluşu onun halk tarafından sevilip tanınmasını sağlamıştır.

Küçük yaşlarından itibaren üflemeye başladığı neydeki ustalığı hayatının ileriki safhalarında müzik otoriteleri tarafından kabul edilmiş ve müzik meclislerinin aranan kişisi olmuştur. Şiirlerinden altısı çeşitli bestekârlar tarafından bestelenmiştir (a.g.e., s. 64-65). Çeşitli makamlarda ney taksimlerinden oluşan birçok plak doldurmuşsa da bunlardan pek azı muhafaza edilebilmiştir (Akdoğan, s. 65; mevcut plaklardan faydalanarak on altı ney taksimi 2001'de bir CD'de toplanmıştır). Şehnaz-büselik ve nihâvend makamlarında iki saz semâisi bulunmaktadır (notaları için bk. a.g.e., s. 67-72). Ayrıca ondan derlenmiş bir de zeybek havası vardır (a.g.e., s. 74). Ney üflemede son derece mahir olan Neyzen'in üslûbu klasik ney üfleme tarzından oldukça farklıdır.

Neyzen Tevfik'in yayımlanmış *Hiç* (İstanbul 1335 r.) ve *Azâb-ı Mukaddes* (İstanbul 1340 r.) adlarında iki şiir kitabı bulunmaktadır. Hayatı, şairliği, hicivleri, nükteleri ve müzik yönüyle ilgili olarak çok sayıda eser telif edilmiştir (şiirleri ve nükteleri hakkında yazılanlar *Halikarnaslı Bohemi Neyzen Tevfik Külliyyatı* adı altında Şevki Koca ve Murat Açış tarafından yayımlanmıştır [İstanbul 2000]; ayrıca bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1937-1941; Münir Süleyman Çapanoğlu, *Neyzen Tevfik Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1942; a.m.f., *Neyzen Tevfik, Hayatı Eserleri Nükteleri ve Bilinmeyen Tarafları*, İstanbul 1953; Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Neyzen Tevfik*, İstanbul 1958; a.m.f., *Neyzen Tevfik: Hayatı-Hatıraları-Şiirleri*, İstanbul 1978; K. Onan, *Hiciv Üstadları, Neyzen Tevfik-Şair Eşref*, İstanbul 1961, s. 14-15; Mehmet Ergün, *Neyzen Tevfik ve Azâb-ı Mukaddes'i*, İstanbul 1983; Recep Usta, *Neyzen Tevfik: Hayatı Sanatı ve Eserleri*, İstanbul 1985; Alpay Kabacalı, *Çeşitli Yönleriyle Neyzen Tevfik: Hayatı-Kişiliği-Şiirleri*, İstanbul 1987; Onur Akdoğan, *Müzik Yönüyle Neyzen Tevfik*, İzmir 1991; Yüksel Baştuğ, *Yangın Adamı*, İstanbul 2000; Mustafa Kutlu, "Kolaylı, Tevfik (Neyzen)", *TDEA*, V, 384-386; Eray Canberk, "Kolaylı Tevfik (Neyzen)", *DBİst.A*, V, 44-45; M. Hulusi Yücebiyık, "Kolaylı, Tevfik (Neyzen) / Müzik Yönü", a.e., V, 45.

HASAN AKSOY

NEZÂİR

(bk. EŞBÂH ve NEZÂİR; VÜCÛH ve NEZÂİR).

NEZİR

(bk. ADAK).

NEZİR

(bk. İNZÂR).

NEZİR HÜSEYİN

(نذیر حسین)

(1805-1902)

Hindistanlı hadis âlimi ve Ehl-i hadis hareketinin lideri.

Bihâr eyaletine bağlı Mongîr şehrinin Surecgarh beldesinde doğdu. Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği için Seyyid Nezîr Hüseyin diye anılır. Birçok âlimin yetiştiği bir aileye mensup olmakla birlikte tahsil hayatına geç bir dönemde on altı yaşında iken başladı. İlk eğitimini babası Cevâd Ali'den aldı. Patna'ya bağlı Sâdıkpûr beldesine giderek Şah Muhammed Hüseyin'den *Mişkâtü'l-Meşâbîh* ile Kur'ân-ı Kerîm'in Urduca tercümesini okudu. Daha sonra Hindistan cihad hareketi liderleri Ahmed-i Birelvî ve İsmâil Şehîd ile Patna'da karşılaştı (1236/1821). Seyyid Ahmed Şehîd'in vaazından etkilenip hem tahsilini tamamlamak hem de Abdülazîz ed-Dihlevî'den istifade etmek için Delhi'ye gitmeye karar verdi. Bu yolculuk sırasında Gâzîpûr, Benâres ve İlâhâbâd şehirlerinde bazı âlimlerden faydalandı. 1828'de Delhi'ye geldiğinde Abdülazîz ed-Dihlevî vefat ettiği için Abdülhâlık ed-Dihlevî, Molla Ahund Şîr Muhammed Kandehârî, Muhammed Bahş Terbiyet Han, Celâleddin el-Herevî, Kerâmet Ali el-İsrâîlî, Abdülkâdir Râmpûrî gibi âlimlerden beş yıl boyunca akî ve naklî ilimleri okudu. Tahsilini tamamladıktan sonra Abdülhâlık ed-Dihlevî'nin kızıyla evlendi ve Abdülazîz ed-Dihlevî'nin torunu ve halifesi Şah Muhammed İshak ed-Dihlevî'nin ders halkasına katıldı. Muhammed İshak'ın 1258'de (1842) Mekke'ye hicretine kadar onun tefsir, hadis ve fıkıh derslerine iştirak ederek icâzet aldı.

Nezîr Hüseyin, Delhi'de Evrengâbâdî Mescidi'nde müstakil bir ders halkası açarak ders vermeye başladı. Aynı zamanda vaaz, irşad ve fetva faaliyetlerini yürüttü. O zamana kadar hocaları gibi Hanefî mezhebine bağlı olan Nezîr Hüseyin, 1270'te (1854) herhangi bir fikhî mezhebe bağlı kalmadan Kur'an ve hadisin zâhirine göre hüküm vermeye ve sadece tefsir, hadis ve

fıkıh okutmaya yöneldi. Bid'at ve hurafelere karşı sert tavrından etkilendiği Ahmed-i Birelvi'nin bu yöndeki tutumunu daha da ileri götürerek Hint altkıtasında Ehl-i hadîs olarak anılacak olan Selefi hareketinin temellerini atmış oldu. Uzun süre yaşamayı ve altmış yıl boyunca ders okutması sebebiyle silsilesi büyük bir yaygınlık kazanan Nezîr Hüseyin "şeyhü'l-kül" lakabıyla tanındı. Yetiştirdiği binlerce öğrenciden bir kısmı sonraları bu hareketin önde gelen liderleri olmuştur. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i için '*Avnû'l-ma'bûd*' adıyla bir şerh kaleme alan Azîmâbâdî, Tirmizî'nin *es-Sünen*'ine *Tuhfetü'l-aḥvezi* adlı şerhi yazan Mübârekpûrî, *İşâ'atü's-sünne* adlı Ehl-i hadîs dergisini çıkaran Muhammed Hüseyin Mevlevî, temel hadîs kitaplarını Urduca'ya tercüme eden Vahîdüzzaman Han gibi şahsiyetler onun talebelerinden bazılarıdır.

İlmî açıdan cihad hareketi çizgisini benimseyen Nezîr Hüseyin'in siyasî anlamda silâhlı mücadele fikrine katılmadığı anlaşılmakta, 1857'deki sipahi ayaklanmasında onun ve öğrencilerinin İngiliz hükûmetine karşı cephe almayışı da bunu göstermektedir. Bununla birlikte, cihad hareketinin Sâdıkpûr kanadını temsil eden Emîr Vilâyet Ali ekibinin İngilizler'e karşı 1864 yılında Embâlâ'da başlattığı isyanın ardından Ehl-i sünnet çizgisinden ayrılıp idarecilere karşı geldiği ithamıyla tutuklanarak Ravalpindi'de bir yıl süreyle hapsedildi. Suçsuz olduğu anlaşıp serbest bırakıldıktan sonra tadrîs ve irşad faaliyetlerini sürdürdü. Ancak dile getirdiği görüşler itibarıyla kendisi ve temsil ettiği hareket bu defa Vehhâbîlik iddiasıyla eleştirildi. Nitekim 1883'te hacca gittiğinde burada Nevşehrevî'nin kaydına göre üç gün boyunca vaaz ve nasihatte bulundu. Bundan rahatsız olan Hint kökenli bazı kişiler onun Ehl-i sünnet'ten ayrılıp Vehhâbî olduğunu, ticaret mallarından zekât verilmesini gerekli görmediğini, domuz etini helâl saydığını, teyze ve hala ile evlenmeyi câiz gördüğünü ileri sürerek kendisini Mekke Valisi Osman Nûri Paşa'ya şikâyet ettiler. Bu iddialar üzerine bizzat Osman Nûri Paşa tarafından sorgulandıktan sonra serbest bırakıldı (*Terâcim*, I, 149-150).

Nezîr Hüseyin hac ziyaretinin ardından Hindistan'a dönerek ders, irşad ve vaaz faaliyetleriyle görüşlerini yaymaya devam etti. 1897'de kendisine İngiliz hükûmeti tarafından verilen "şemsü'l-ulemâ" lakabını benimsemediği, bunun yerine hocası Mu-

hammed İshak'ın ve Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ailesinin lakabı olan "miyân sāhib"i tercih ettiği kaydedilir (*a.g.e.*, I, 151). Nezîr Hüseyin'in, hocasının ilmî ve mânevî mirasına vâris olduğu görüşü, Hanefî mezhebine bağlı kaldığı 1854 yılına kadar doğru kabul edilse bile taklidi reddettiği daha sonraki yılları için isabetli değildir. Bu sebeple müntesipleri tarafından, Mekke'ye hicretinden sonra hocasının Delhi'de halifesi ve Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ekolünün temsilcisi olarak kaldığı yönündeki iddialar da (Mübârekfûrî, I, 52; İrşâdülhak Eserî, s. 31) özellikle ekolün diğer takipçileri Diyûbendîler tarafından eleştirilmiştir (Rahmân Ali, s. 409-410, mütercimim ilâveleri; Metcalf, s. 276). Onun Selefi yaklaşımına aykırı olarak Muhyiddin İbnü'l-Arabî hakkında hürmetkâr bir tavır takınması, Muhammed İshak ve Veliyyullah ed-Dihlevî ekolünden aldığı ilmî ve tasavvufî terbiyeye bağlanmaktadır (Muhammed İkrâm, s. 69). Buna rağmen Birelviyye'nin kurucusu Ahmed Rızâ Han tarafından takdir edilmekten kurtulamamıştır (İhsan İlahî Zahîr, s. 174).

Düşünceleri ve hadîs okutma faaliyetleriyle Hint altkıtasında hadîsin yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlayan Nezîr Hüseyin ed-Dihlevî 13 Ekim 1902'de Delhi'de vefat etti ve burada toprağa verildi. 1894 yılında derslerine katılan Abdülhay el-Hasenî onu zühd ve takvâ sahibi, doğruyu söylemekten çekinmeyen bir âlim diye nitelendirmektedir (*Nüzhetü'l-havâṭır*, VIII, 498-499). Nezîr Hüseyin'in öğretim hayatı boyunca özellikle fikrî dönüşüm yaşadığı 1854'ten sonraki devirde hadîs okutması ve hadîse bağlılık faaliyetleri sonucunda Ehl-i hadîs cemaati teşekkül etmiş, öğrencileri ve bağlıları tarafından açılan birçok medresede bu doğrultuda hadîs öğretimi çalışmaları sürdürülmüştür. Bugün Ehl-i hadîs Hindistan, Pakistan ve Bengladeş'te birçok müntesibi, kurumları, üniversite ve medreseleri bulunan büyük bir cemaat konumundadır. Nezîr Hüseyin'in hayatı ve eserleri hakkında öğrencilerinden Fazl Hüseyin Muzafferpûrî'nin *el-Ḥayât ba'de'l-memât* adlı bir biyografisi bulunmaktadır (Agra 1908). Azîmâbâdî de *Sünenü Ebi Dâvûd* üzerine kaleme aldığı *Ġāyetü'l-maḥṣûd* adlı geniş şerhinin önsözünde (Delhi, ts.) hocasının hayatına dair ayrıntılı bilgi vermiştir.

Eserleri. 1. *Mi'yârü'l-hak*. İsmâil Şehîd'in *İzâḥu'l-hakḳi's-şarîḥ* ve *Tenvîr-ü'l-ayneyn fi işbâti ref'i'l-yedeyn* adlı

kitaplarını eleştirmek üzere Hanefî âlimi Nevvâb Kutbüddin Han Bahadır'ın kaleme aldığı *Tenvîr-ü'l-hak* isimli esere reddiye olarak yazılmıştır. İlk defa 1916'da neşredilen ve daha sonra da basılan (Lahor 1988) eser için Hanefî âlimleri reddiyeyle kaleme almıştır. 2. *Fetâvâ-yı Nezîriyye*. Müellifin hayatı boyunca verdiği fetvalardan bir kısmının öğrencisi Mübârekpûrî tarafından derlenmesiyle meydana gelmiştir (I-II, Delhi 1913; I-III, Lahor 1971). Nezîr Hüseyin'in bunlardan başka Urduca yazdığı *Vâkı'atü'l-fetvâ ve dâfi'atü'l-belvâ*, *Şübütü'l-hakḳi'l-hakîḳ*, *Risâle fi teḥalli'n-nisâ' bi'z-zeheb*, *el-Mesâ'ilü'l-erba'a*, *ed-Deḥlî'l-hakem 'alâ nefyi eseri'l-kadem*; Farsça olarak kaleme aldığı *Felâḥu'l-velî bi't-tibâ'î'n-nebî*, *Mecmû'atü'l-fetâvâ* ve Arapça olarak yazdığı *Risâle fi ibtâli 'amelî'l-mevlid* adlı risâleleri yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *İthâf-ü'n-nebih fi mâ yahtâc-ü ileyhi'l-muḥaddis ve'l-fakih* (nşr. M. Atâullah Hanîf), Lahor 1389/1969, neşreden giriş, s. 24-29; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâṭır*, VIII, 497-501; Rahmân Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ'ey Hind* (trc. M. Eyyûb Kâdirî), Karaçi 1961, s. 392, 409-410, 560, 590, 595; Mübârekfûrî, *Mukaddimetü Tuhfetü'l-aḥvezi* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Kahire 1386-87/1967, I, 52-53; ayrıca bk. Abdüsse'mî el-Mübârekfûrî'nin yazdığı müellifin biyografisi, II, 191-192, 210-211; Ebû Yahyâ İmâm Han Nevşehrevî, *Hindustân meyn Ehl-i Hadîs ki 'İlmî Hîdmât* (nşr. M. Hanîf Yezdânî), Lahor 1391/1971, s. 19-21, 71, 115, 205; a.mlf., *Terâcim-i 'Ulemâ-i Hadîs-i Hind*, Lahor 1992, I, 132-159; Ubeydullah es-Sindî, *et-Temhid li-târîfi e'immeti'l-tecdid* (nşr. Gulâm Mustafa el-Kâsimî), Haydarâbâd 1976, s. 76-81, 105; Muhammed İshak, *'İlm-i Hadîs me Pâk u Hind kâ Hîṣṣa* (trc. Şâhid Hüseyin Rezzâkî), Lahor 1977, s. 202-203; B. D. Metcalf, *Islamic Revival in British India: Deoband 1860-1900*, Princeton 1982, s. 205-206, 276-295, 309; İhsan İlahî Zahîr, *el-Birelviyye: 'Akâ'id ve Târîḥ*, Lahor 1984, s. 174-178; Ubeydullah Fehd Fellâhî, *Târîḥ-i Da'vet ve Cihâd*, Karaçi 1986, s. 199-200; Yûnus eş-Şeyh İbrâhim es-Sâmerrâî, *'Ulemâ'ü'l-'Arab fi şibhi'l-kârreti'l-Hindîyye*, Bağdad 1986, s. 875-876; Hâlid Mahmûd, *Âşârü'l-hadîs*, Lahor 1988, II, 366-380; İrşâdülhak Eserî, *Pâk u Hind meyn 'Ulemâ'ey Ehl-i Hadîs ki Hîdmât-ı Hadîs*, Faysalâbâd 1990, s. 31-33; Muhammed İkrâm, *Mevc-i Keşer*, Lahor 1979, s. 68-70; J. M. S. Baljon, "Nadhir Husain", *Dictionnaire biographique des savants et grand figures du monde musulman périphérique du XIXe siècle a nos jours* (ed. M. Gaborieau v.dğr.), Paris 1992, I, 20-21; Halid Zafferullah Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadîs Çalışmaları*, İstanbul 1995, s. 170, 195-198; Abdülhamîd Bîrşık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul 2001, s. 83, 113-117.

MEHMET ÖZŞENEL